

KAM VE KAMIN İŞLEVLERİNİN TÜRK-İSLAM DÖNEMİ İLK METİNLERİNDEKİ KARŞILIKLARI*

The Equivalences of Kam and Kam's Functions in the Early Texts of the Turkish-Islamic Period

Arş. Gör. Dr. Banu GÜZELDEREN**
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT***

ÖZ

Eski Türk inancında kamların (şamanların) işlevlerinin zaman içinde farklı dinlere bağlı olarak değişime uğraması tarihi metinler aracılığıyla izlenebilmektedir. Özellikle ilk dönem İslami metinlerde tespit edilen kam ve işlevlerine ait adlandırmalar bu işlevlerin sınırlarının nasıl çizildiğine ilişkin bilgi vermektedir. Bu doğrultuda, İslam dinini benimseyen Türklerin hayatında kamin işlevlerinin birbirinden ayrılarak yaşamını sürdürmesi yakın zamana kadar metinler aracılığıyla gözlemlenebilmektedir. Bu çalışmada araştırmacılar tarafından temelde "din adamı / göklere yolculuk / dinsel ayin yönetme işlevi", "büyü / tedavi amaçlı büyü / hekimlik işlevi" ve "kehanet" çerçevesinde toplanan kamin işlevlerinin İslamiyet'in benimsendiği ilk dönemdeki Türkçe metinlere nasıl yansıdığına üzerinde durulmuştur. Bu işlevlere ait adlandırmaların tarihi metinlerde tespit edilen ilk örneklerinden itibaren sınırları çizilmeye çalışılmıştır. İlgili söz varlığının hangi anlamlara geldiği ve kamin hangi işlevlerine işaret edecek biçimde kullanıldığının üzerinde durulmuştur. Çalışmada ilk önce din adamı işlevine ait adlandırmalar ele alınmıştır. Kamin din adamı işlevi ile dinsel ayin yönetme, bu ayin sırasında göklere yolculuk, ruhlara rehberlik etme işlevlerine sahip olması anlatılmak istenmektedir. Taranan metinlerdeki kam adlandırmalarının eski Türk inancındaki gibi bütün işlevleriyle bir kam çerçevesini sunmadığı elde edilen verilerden yola çıkılarak tespit edilmiştir. Zamanla İslami çevrede bu işlevin dervişler, âşıklar, şeyhler ve veliler biçiminde farklı bir form ile varlığına devam ettiği görülmektedir. Kam sözcüğüyle eski Türk inancını doğrudan çağrıştıracak olan din adamı işlevinden uzaklaşmış, sözü edilen diğer işlevlerle sınırlı tutularak bir süre varlığını korumuştur. Bunun yerine gerektiği durumlarda kamin çeşitli görsel öğelerine ilişkin adlandırmaların veya başlı başına hekim, kâhin, büyücü olarak tanımlanmasını sağlayan adlandırmaların tercih edildiği görülmüştür. Kamin bir diğer işlevi olan büyü / tedavi amaçlı büyü / hekimlik işlevinin İslami karaktere bürünerek ocaklar, emçiler, otaçılar, hocalar, kırık-çıkıkçılar biçiminde varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Anadolu'da Türkmen babalarının olağanüstü işler yapmalarının keramet sahibi olmaları ile açıklanması da Sünni İslam'ın yasaklarına karşı büyü ve sihrin biçim değiştirmesi olarak düşünülebilir. Bunun yanında kam ve kamlığa ilişkin temel söz varlığının hekimlik işlevine yönelen anlamlar kazandığı da görülmektedir. Kamin kehanet işlevi, İslamiyet'le birlikte velilikle ilişkilendirilerek yaşatılmıştır. Henüz ilk İslami metinlerde bu işlevlerin İslamiyet'ten uzak oluşları nedeniyle ayırışmaya başladığı görülmüştür. Dine aykırı bulunsa da halk arasında yaygın olarak süren ve bir alışkanlık hâline dönüşen uygulamaları ifade etmek, dönemin müellifleri için de büyük bir dikkat ve incelikli bir yaklaşımı gerektirmiştir. İslami metinlerde sözcüğün "din adamı" anlamı ancak "eski Türk inancının din adamı"ni ifade etmek için kullanılmıştır. Çalışmada incelenen metinlerden yalnızca birinde tespit edilen bu tek örneğin kâhinlik vurgusuyla sunularak dinsel işlevinden çıkarılmaya çalışıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Eski Türk inancı, kam, kehanet, büyü, hekimlik.

ABSTRACT

It can be followed through historical texts that the functions of kams in the old Turkish belief changed over time, depending on different religions. The naming of kam and its functions, which were determined in Islamic texts belonging to the first years, also provide information on how the boundaries of these functions were drawn. In this respect, it can be observed through the texts that the functions of the kam is separated from each other for the Turks who have adopted the religion of Islam. In this study, it was emphasized how the functions of the kam, which were collected in the framework of "religious man / journey to the heavens /

* Geliş tarihi: 19 Temmuz 2022 - Kabul tarihi: 29 Kasım 2022

Güzelderen, Banu; Karadavut, Zekeriya. "Kam ve Kamin İşlevlerinin Türk-İslam Dönemi İlk Metinlerindeki Karşılıkları", *Milli Folklor* 138 (Yaz 2023): 166-176

** Akdeniz Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Antalya, guzelderen@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1100-7569.

*** Akdeniz Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Antalya, zkaradavut@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9116-9706.

religious ritual function", "magic / therapeutic magic / medicine function" and "prophecy", were reflected in the Turkish texts from the first period of the adoption of Islam. The boundaries of the naming of these functions in the texts have been tried to be drawn from the first examples identified in the historical texts. It has been emphasized what meanings the related vocabulary means and which functions of the kam are used to indicate. In the study, firstly, the scope of the clergy function of the kams was revealed. With the function of a priest, it is meant that he or she has the functions of leading religious rituals, traveling to the heavens during rituals, and guiding spirits. It has been determined based on the data obtained that the naming does not present a kam with all its functions as in the old Turkish belief. It is seen that this function continues to exist in a different form in the form of dervishes, minstrels, sheikhs and saints in the Islamic environment. The word "kam", on the other hand, moved away from the function of clergy, which would directly evoke the old Turkish belief, and kept its existence for a while by being limited to other functions mentioned. By avoiding this naming, denominations related to various visual elements of the kam were used when necessary, or it was seen that denominations were preferred, which allowed to be defined as a doctor, soothsayer, or magician on their own. It is known that another function of the kam, which is magic / therapeutic magic / medicine, takes on an Islamic character and continues to exist in the form of ocaks, emçis, herbalists, hodjas, bonesetters. The explanation of the extraordinary deeds of the Turkmen fathers in Anatolia by the fact that they have miracles can also be considered as a transformation of magic and magic against the prohibitions of Sunni Islam. In addition, it is seen that kam and the fundamental vocabulary related to kam has gained meanings towards the medical function. The oracle function of the kam was kept alive by being associated with the Muslim saints. It has been seen that these functions have started to diverge in the first Islamic texts due to their distance from Islam. Expressing the practices that were widespread among the people and turned into a habit, even though they were found to be against religion, required a great attention and a delicate approach for the authors of the period. Since the texts of the period are Islamic texts, the meaning of the word "kam" was used only to express the "kam of the old Turkish belief". It has been seen that this single example, which was found in only one of the texts examined in the study, was presented with the emphasis of prophecy and tried to be removed from its religious function.

Keywords

Old Turkish belief, kam, prophecy, magic, medicine.

Giriş

Kültür tarihinin önemli bir parçasını oluşturan inançlar, zamanla farklı dinler benimsense de alışkanlıklar biçiminde varlıklarını sürdürürler. Türk kültür tarihinde eski Türklerin inanç ve uygulamalarının kimi zaman olduğu gibi, kimi zamansa şekil değiştirerek izlenmesi alışkanlık hâline gelmeleriyle açıklanmaktadır. Diğer taraftan günümüzde tespit edilebilen uygulamaların ve alışkanlık şeklinde süregelen davranışların geçmişte yazılı kaynaklarda yer verilmeyen inanç alanlarını aydınlatması da söz konusu olabilmektedir. Bu doğrultuda yapılan derlemeler, eski Türk inancına ait oldukça fazla malzeme sağlayarak inanç sisteminin çeşitli yönlerinin aydınlatılması için zemin hazırlamıştır.

Müslüman olan Türklerin hayatında kamların "hekim", "ozan", "inanç dünyasına bağlı törenlerin, ayınların düzenleyicisi", "büyücü", "kâhin" özelliklerinin bir süre birbirine bağlı olarak, ancak zamanla birbirinden farklı kimlikler atfedilerek yaşatıldığı Fuad Köprülü tarafından ifade edilmiştir (2014: 97). Köprülü; sihirbazlık, rakkaslık, musikişinaslık, hekimlik gibi birçok niteliğin kamlarda toplandığını ve kamların halk arasında önemli ve saygın bir yeri bulunduğunu belirtir (2014: 89). X. yüzyıla ait bir metin olan *Hudûdül-âlem*'de Oğuzlardan söz edilirken hekimlerin-kamların çok makbul bir konumda oldukları, görüldükleri yerde kendilerine secde edildiği belirtilir (Şeşen 2017: 72).

Mircea Eliade, kamların bir sihirbaz, hekim ve ruhgüder olduğuna ve bunlardan başka rahip, mistik ve ozan da olabildiğine dikkatleri çeker (1999: 22). Jean Paul Roux tedavi amaçlı büyü, göklere yolculuk ve kehanet olmak üzere kamların üç işlevinin bulunduğunu söyler (Potapov 2012: 165, Roux 1958'den). Michel Perrin de bu doğrultuda kamların tedavi işlevi, ruh kılavuzluğu ve kehanet işlevlerinden söz etmektedir (2018: 74-86). Kam, ayınlar sırasında göklere yolculuk yaparken kimi durumlarda ruhlara rehberlik eder. Göklere yolculuk, ölümlere yol gösterme; ruhun neden olduğu hastalıkları tedavi etme; kendisini bulamamış ruhlara rehberlik görevlerine (Perrin 2018: 76, 84-86) hizmet

edebildiğinden aslında bu işlev kamların bir nevi din adamı olmasına bağlı olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada kamların işlevlerinin İslamiyet'in benimsendiği ilk dönemdeki Türkçe metinlere nasıl yansıtıldığının üzerinde durulacaktır.

1. Din adamı / göklere yolculuk / dinsel ayın yönetme işlevi

Türk coğrafyasına gelen seyyahların kayıtlarından ve Altay Şamanizm'ine ilişkin derlemelerden, kamların ayınler sırasında neler yaptığını ilişkin çok çeşitli bilgiler elde edilebilmektedir. Bu derlemelere göre zayıf insan yüce gök ilahları ile, karanlığın ruhlarına cennetteki ataları¹ aracılığıyla müracaat edebilir ve bu atalara da kamlar vasıtasıyla ulaşılır (Radloff 1994: 8). Kamlar, kurban takdim eder; evi ölü ruhlarından arındırır, duaların icrasında başrolüdür (Radloff 1994: 18).

Kamların en eski ve en temel işlevi bir çeşit din adamlığı ile açıklanabilir. Din adamı işlevi ile dinsel ayın yönetme, bu ayın sırasında göklere yolculuk², ruhlara rehberlik etme işlevlerine sahip olması anlatılmak istenmektedir. Zamanla İslami çevrede bu işlevin derişler, aşıklar, şeyhler ve veliler biçiminde farklı bir form ile varlığına devam ettiği görülmektedir. *Kam* sözcüğüyle eski Türk inancını doğrudan çağrıştıracak olan din adamı işlevinden uzaklaşmış, sözü edilen diğer işlevlerle sınırlı tutularak bir süre varlığını korumuştur.

Tuvalar kam karşılığında *ham* sözcüğünü kullanırken mucizeler gösteren kamlara *yelbeçi ham* veya *yelbilü* derler (Potapov 2012: 162, Potanin 1883'ten). Eski Türklerde kam ile *yelviçi-yalwıçılar*ın yani "büyücü"lerin birbirinden ayrıldığı bilinmektedir (Roux 2017: 117). Bu ayrım kamların dinsel ayını yönetme, göğe yolculuk etme işlevinin bulunmasına dayanıyor olmalıdır.

Tuvalarda kamların ruhlarının ölümlerinden sonra yeryüzünde esinti veya yel olarak kaldığına inanılır (Potapov 2012: 115, Taube 1982'den). Kamın yardımcı ruhları da böyle bir esinti veya yel³ biçiminde bedenine girer (Potapov 2012: 114). Cüveynî, kamların kehanet yeteneklerinin kaynağını ruhlardan aldığını söyleyerek bu inanca tarihî bir tanık getirir (Potapov 2012: 97-98). Potapov, kamların gizli dillerinde yardımcı ruhların verdiği gizemli gücün sıklıkla "yel" ile ilgili olarak adlandırıldığına dikkatleri çeker (2012: 117). Ayın sırasında kamı yöneten ruha *yelgen* denmesi bunun bir örneğidir (2012: 117). Bu bilgiler, *yel⁴* ve *yel* kökünden türetilen diğer adlandırmaları da açıklamaktadır.

Tuvalarda olduğu gibi *kam* sözcüğü Sarı Uygurlarda da törensel olarak kullanılmaya devam eder, buna karşılık gündelik hayatta *ilçi⁵* sözcüğü tercih edilir (Potapov 2012: 162, Malov 1912'den). Teleütler kam karşılığında *yelbilü* sözcüğünü kullanmaktadır (Potapov 2012: 162, Verbitsky 1884'ten).

Tarihî Türk dilinin en eski metinlerinden itibaren *yel* ve *yelden* türetilen adlandırmalarla karşılaşılır. *Divânü Lugâti't-Türk'te* *yelwi* "büyü", *yelwiçi* "büyücü" anlamıyla kayıtlıdır (DLT III: 33). *yelwi* sözcüğünden "büyü yapmak" anlamına gelen *yelwik-* fiili türetilmiştir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinden *Dişastvustik* ve *Kuanşi im Pusar'*da kullanılan *yelwik-* fiili ilk Türkçe Kur'an çevirilerinden biri olan TİEM 73'te de tanıklanır: "yilvikip ağukup ölürgeli şakınsar" (KİP 184). "yelvikip uçunıp yeme ölmegey" (Dİ 775). "sorgıl tanrı kulu oğlanına ançada kim keldi anlarğa aydı anar fir'avn men sêznür men seni ay müsâ yelwikmiş" (TİEM 73 213v/7=017/101). TİEM 73 Kur'an çevirisinde *yelviçilik* (TİEM 73 428r/3=074/024), *yelvilen-* (TİEM 73 193r/2=015/015) gibi aynı kökten türemiş başka sözler de kullanılır. Potapov *yelbi-yelvi-yelwi* teriminin, kamın gücünü ifade ettiğini ve onun yardım aldığı ruhların gücü anlamını taşıdığını söyler (Potapov 2012: 162). Bu ruhların İslam etkisinde "şeytani" bulunduğu DLT'deki *yelwir-* başlığı altında görülmektedir: "'er yelpirdi', 'adam şeytani bir gücün etkisindeymiş gibi sağa ve sola döndü'" (CTD II: 194).

İslamiyet'i benimseyen Türklerin ilk metinlerde *kam* sözcüğü "büyücü, falcı, hekim, kâhin" ve "kam", "aklını yitirmiş kimse"⁶ anlamlarında karşımıza çıkar. DLT'de *kam* sözcüğü dört yerde tanıklanır: "kamlar kamuğ arwaşdı = kamlar-kâhinler- birtakım anlaşıl-mayan sözler söylediler" (DLT I: 236). "kam arwaş arwadı = kam, şaman arpağ arpadı, efsunladı" (DLT I: 283). "kam: kâhin, şaman" (DLT III: 157). "kam ırıkladı = şaman kâhinlik etti, ırka baktı" (DLT III: 443). DLT'de *kam* sözcüğünün bire bir karşılığı olarak "kâhin, şaman" denilse de kamların büyü yapma işlevine işaret eden açıklamalara da yer verilmektedir (Canpolat 1975: 23). DLT'deki "kam arwaş arwadı = kam, şaman arpağ arpadı, efsunladı" (DLT I: 283) ifadesindeki *arwaş arwa-* "büyülü sözler söylemek" anlamına gelir. Kam büyü sözleriyle ya bir hastalığı tedavi eder ya da halkının iyiliği için yağmur yağdırma, kar yağdırma gibi bir büyü işlevini gerçekleştirir. Dolayısıyla *kam* "bü-yücü" anlamına gelecek biçimde kullanılmıştır.

Tarihî Türk dilinde kamı karşılayan sözcüklerden biri, geleneksel adlandırmalardan farklı bir konumdadır: *tüy takmış kişi*⁷. Altay Şamanizm'inde kamların elbiselerine gerçek hayvan unsurları taktıkları bilinmektedir. Bunlar hayvan uzuvları, kürk, tüy gibi unsurlardır. Kamların kıyafetleri üzerindeki bu parçalarla Sibiry'a'daki kaya resimlerindeki antropomorfik figürler kimi zaman birlikte değerlendirilir (Hoppál 2015: 54). Birtakım Rus arkeologlar ayakta duran, dans eden insansı figürleri kamların göstergeleri olarak değerlendiren ve bu insansı figürler kimi zaman kuş veya ayı başlı olabilmektedir (Hoppál 2015: 54, Okladnikov vd. 1972'den). Hoppál bu konuda yapılan çalışmalarda her unsurun dinsel düşünceyle bağının kurulmasının doğru olmadığını söyler. Bununla birlikte kaya çizimlerinde kartal başlı insan imgesi kamların atası ve koruyucusu olduğuna inanılan kartalla bağdaştırılır (2015: 60-62)⁸.

Anohin kamın elbisesini (*manyak*) betimlerken saçaklı, işlemeli ve puhu kuşu ya da kartal tüyleri asılan örgülerin *manyakın* kuşağına gelişigüzel asıldığından söz eder. Yine *manyakın* omuzlarında dikey olarak puhu kuşu, baykuş veya kartal tüylerinden oluşan *ülbrek* adı verilen demetler bulunur. Şapkanın ense kısmında da bazen uçan kuş figürleri bulunur (Anohin 2006: 54-56). Kevser Gürcan Yardımcı da bu giysilerde kuş sembolizminin ön planda olduğunu ve kuş tüyünün de sıklıkla başlıkta kullanıldığını söyler (2017: 464). Kamın giysisindeki bu durum göğe yükselme işleviyle birlikte düşünüldüğünde, uçmaya yardımcı öğeler olarak da anlamlıdır.

Kam giysisinin kuş unsurlarını içermesi⁹ TIEM 73 metninde "tüy takmış kişi" tabirini açıklamaktadır. Kur'an'da ilgili ifade Ar. *kâhin* sözcüğüne karşılık olarak kullanılmıştır. Kamın kehanet işlevinin kam kıyafetiyle ifade edilmesi, dönemde kamın işlevlerinin bütünlüğünü koruduğuna işaret ediyor olabileceği gibi yalnızca kâhinlik eden kimselerin kam kıyafetini giymekte olduğu anlamına da geliyor olabilir. Her iki durumda da ilk Kur'an çevirilerinden birinde görsel öğelerden yararlanılarak yapılan bu adlandırmanın kamın işlevleri bakımından özel bir konumu bulunmaktadır. Kamlarla bütüleşen bu giysilerdeki kuş tüylerinin İslamiyet'le birlikte birtakım değişikliklere rağmen korunmaya devam etmekte olduğunu Kazak ve Kırgız baksılarında görmek mümkündür¹⁰.

2. Büyü / Tedavi amaçlı büyü / Hekimlik işlevi

Kamların işlevlerinin ayrışmasıyla hekimlik işlevinin İslami karaktere bürünerek ocaklar, emçiler, otaçılar, hocalar, kırık-çıkıkçılar biçiminde varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Bunun yanında kam ve kamlığa ilişkin temel söz varlığının hekimlik işlevine yönelen anlamlar kazandığı da görülmektedir. İslamiyet'in etkisindeki ilk metinlerde kam sözcüğünün hekim karşılığında kullanılmaya başlandığı görülür¹¹. Aynı dönem metinlerinde *emçi* ve *otaçı* sözcükleri de hekim anlamıyla kullanılmaktadır.

Gerhard Doerfer *emçi* sözcüğünü incelerken *otaçı* ve *emçinin* işlevlerindeki farklılığa dikkatleri çeker. *Emçinin* büyü ile tedavi eden bir büyücü hekim anlamına geldiğini, buna karşılık *otaçının* yalnızca hekim özelliği gösterdiğini belirtir. Kalmuklarda *otaçı* sözcüğünün kırık kemikleri onaran ve veterinerlik de yapan bir hekim olarak ifade edilmesi otaçıların emçilerden ayrılan yönüne işaret etmektedir (Doerfer 1965: 215-216). Hülya Arslan Erol, büyü ile hekimlik yapan kimselere *emçi* denmiş olabileceğini ancak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde bunun çok da açık olmadığını ifade eder (2014: 267). Ona göre bu durum başlangıçta her iki sözcüğün de hekimi karşıladığını, aralarındaki ayrımın zamanla ortaya çıkmış olabileceğini düşündürür (2014: 267).

Kamların büyü işlevleri bir noktada hekimlik işlevleriyle kesişmektedir. Bu nedenle hekimlik işlevi için "tedavi amaçlı büyü" adlandırması da tercih edilmektedir. İnsanların çok eski dönemlerde sözcüklerin büyü gücü olduğuna inandığı ve seslendirilen her bir sözcüğün bir güç tarafından harekete geçirildiğini düşünmeleri söz konusudur (Ong 2003: 48). Kamların ayinler sırasında diğer kimselerce anlamsız sözler söylemelerinin bununla ilgisi kurulabilir. Belki de bu nedenle *arbavçılar* veya *arbakçılar*, kam, şaman ya da baksı olmamalarına rağmen efsunu öğrendikleri koşulda okuyup üfleyebilirler ve yılan, akrep, karakurt, tarantula (*böy*) gibi haşerelerce ısırılanlara şifa verebilirler (İnan 2017: 139)¹².

Büyü sözleri İslamiyet'ten sonra yeniden şekil verilmiş, büyü sözler dualara dönüştürülmüştür¹³. Böylece duaların okunup hastaya üflenmesi Müslümanlar arasında da yaygın olarak sürdürülen bir geleneği işaret eder. Müslüman Türklerin de *arbavçıları* çağırıp dertlerine derman olmak üzere okutup üfletmesi böyle bir değişimin neticesidir (2017: 139)¹⁴. Bu değişimin ilk örneklerini henüz XI. yüzyılda görebilmek mümkündür. DLT'de *bitig* sözcüğü "büyü; tılsım" anlamını da taşımaktadır: "‘yel kıvuz bitigi’ denir ki, ‘cin çarpmasına karşı efsun, üfürük’ demektir" (DLT III: 163-164)¹⁵. Fısıldamak anlamına gelen *suwşa*- fiilinin açıklamasında da üfürükçülüğe dair şu ifadeler yer alır: "‘ol kulağa suwşadı = o, gizli bir sözü kulağa söyledi, fısıldadı [...] sökelge suwşadı = hastaya okudu, üfledi’" (yazım düzeltilmiş, DLT III: 286).

Isırık sözcüğü "Güney Batı Türk lehçelerinde ‘şeytani ruhları uzaklaştıran tütsü’ anlamına gelirken, Osmanlı Türkçesinde ‘ısırik’ anlamındadır" (Clauson 1972: 250). DLT'de "ısırik: nazara ve cin çarpmasına uğramış çocukları tedavi ederken kullanılan bir kelime. Yüzüne duman ve buğu tutularak ısırık ısırık denir; ‘ey cin, ısırılmış ol’ demektir" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 48-49). Burada tedavi amaçlı büyüün tütsüleme yoluyla da yapıldığı görülmektedir. Müslüman bakışı ayinlerinde de kötülükleri, hastalıkları, cinleri uzaklaştırmada tütsünün önemli bir yeri olduğu görülmektedir (Anadol ty: 56-58, Malov 1918'den).

Tütsü yakılması ile kötü ruhları uzaklaştırma yönteminin XI. yüzyıl Türk dünyasında üzerlik otu ve öd ağacı ile yapıldığını da kaynaklardan öğrenmek mümkündür: "kaç kaç: cin çarpması eseri. Böyle olan adamın yüzüne soğuk su serpilir, sonra ‘koyu kaç’ denir. Üzerlik ve öd ağacı ile tütsülenir. Bu ‘kaç kaç’ demek olsa gerektir" (DLT III: 163). Üzerlik otu, öd ağacı tütsü yapılması dolayısıyla ayinlerin de bir parçasıdır¹⁶.

Bugün cadı olarak bilinen Farsça *cādū* "ruh çağırıcı, büyücü; birinin büyüsunü bozma hizmetini yerine getiren kişi" anlamına gelir (Steingas 1998: 349). İslamiyet'le birlikte sihir ve büyü kesin olarak yasaklandığından *cādū* sözcüğü, kullanıldığı kaynaklarda olumsuz bir çağrışım taşımaktadır¹⁷. *Cādū* sözcüğü yalnızca büyücü anlamında değil, başlı başına büyü ve sihir karşılık için de kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesi metinlerinden itibaren *cādūcılık*, *cādūlūg~cādūlık~cādūluk* gibi aynı sözcükten türetilen biçimler de sıklıkla tercih edilmiştir.

Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde Ar. *sihr* sözcüğünün karşılığı olarak *cādū* kullanılırken Ar. *kāhīn* sözcüğünü karşılamak için *kām* sözcüğünün tercih edildiği görülür (TİEM 73 387r/4=52/29, HKT 546a/2=69/7). Tarihî Türk dili metinlerinde Ar. *sihr* sözcüğünün yerine *bügi* sözcüğünün de getirildiği görülmektedir¹⁸. *Bügi* sözcüğü *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*'de "sihir, büyü" (T 19a/3) ve *Lügat-i Çağatay ve Türki-i 'Osmânî*'de "büyü, sihir, usta büyücü" anlamlarına gelecek biçimde tanıklanır (ŞS 178)¹⁹. TİEM 73'te büyü yapan kimse için *bügüçi* ve büyülenmek karşılığında da *bügilen-* fiili kullanılır (TİEM 73 160r/9; 263r/1 vd.).

arba- veya *arwa--arva-* fiili ve bu fiilden türeyen sözcüklere Eski Uygur Türkçesi metinlerinden itibaren rastlamak mümkündür (*arbala-*, "büyülemek, sihirlemek" EUTS 18). DLT'de *arwa-* fiili "büyü yapmak, efsunlamak" anlamıyla kaydedilmiştir (DLT IV: 40). Bu büyüleme işini kimin yaptığı da metinde açıkça ifade edilmiştir: "kām arwaş arwadı = Kam arpağ arpadı, efsunlandı" (DLT I: 283); "kamlar kamuğ arwaşdı = Kamlar anlaşılmayan birtakım sözler söylediler. Cin çarpmasına karşı yapılan üfürükler de böyledir; arwaşur-: arwaşmak" (DLT I: 237).

ŞS metninde *arbağ* "yılanı kovduğundan çıkarmak için veya soktuğu yere zehrinin sirayet etmesini önlemek için okunan efsun", *arbağcı* "efsuncu, büyücü" ve *arba-* "büyü yapmak, efsun okumak, nasihat vermek" sözcükleri yer alır (ŞS 33). *Senglâh*'ta tanıklanan *arbağ* "büyücü sihir yapan" sözcüğü de aynı doğrultudadır (S 34). Şeyh Süleyman Efendi'nin sözlüğünde *arba-* fiiline yüklenen anlamın tedavi amaçlı büyü işleviyle ilgisi görülebilmektedir. *arba-* (Yudahin 2011: 41; Koç vd. 2019: 46), *arbaştı* (Koç vd. 2019: 46) gibi sözcükler bugün hekimlik işlevinden ayrılmış bir biçimde Kıpçak lehçelerinde varlığını sürdürmektedir.

Kutadgu Bilig hekimlik konusunda çok ayrıntılı betimlemeleriyle dikkatleri çeken bir metindir. Metinde hekim karşılığında *kam* sözcüğü kullanılmaktadır. Kamların ilgilendiği hastalıklar ile diğer hekimlerin ilgilendiği hastalıklar birbirinden ayrılmaktadır. Doerfer'in sözünü ettiği *emçi-otaçı* ayrımının bir benzerinden söz eden Yusuf Has Hâcib'e göre, *mu'azzinler* ilaçla tedavi ederken, *otaçılar bitig* aracılığıyla tedavi ederek birbirinden farklı hastalıklara şifa olurlar: "otaçı unamaz mu'azzim sözün / mu'azzim otaçıka ewrer yüzün; ol aymış otuğ yise igke yarar / bu aymış bitig tutsa yekler yırar" (KB 4364-4365).

Kamların hastalıkları tedavi etme işlevi zamanla kam ve hekim kavramlarının halk arasında örtüşmesine ve birbirinin yerine kullanılmasına neden olmuştur (Yıldız 2018: 299). Bunun en etkili tanığını KB metninde görebilmekteyiz. 4361-4365. beyitler arasında hangi hastalık durumlarında kimden yardım alınması gerektiği ayrıntılı olarak anlatılır. Buna göre *yel yeklig ig* "cin ve şeytanın sebep olduğu hastalıklar"ın okuyup üfleme ile tedavi edileceği; diğer hastalıklarınsa ilaçla tedavi edileceğine yer verilir. Buna göre cin ve şeytanın sebep olduğu hastalıklardan korunmak ve kurtulmak için büyücüler muska hazırlamalıdır (KB 4361-4365). Yusuf Has Hâcib, ilaçla tedavi eden kimselerle büyü ve üfürükle tedavi eden kimselerin birbirinin yaptığı işi beğenmediğini de dile getirir (KB 4364). KB'deki ilgili beyitler ilaçla tedavi eden hekimlerle büyü sözlerle tedavi eden kimselerin söz varlığının ayrıştığı dönemin tanığıdır.

Kam sözcüğünün, *otaçı* yani ilaçla tedavi eden hekimlerin karşısına çıkarılan *mu'azzin/afsûnçı* sözcükleri yerine kullanılmaması da metnin incelemeye değer bir diğer yönüne işaret eder. Kam sözcüğünün doğrudan doğruya "hekim"i karşıladığı beyitler de bulunmaktadır. *Otaçının büyücülüğüne karşılık kam*, ilaçla tedavi eden bir hekimdir: "bu sukluk ig ol bir otı yok emi / anı emleyümez bu dünya kāmı" (KB 2002). Kamların İslamiyet'in benimsendiği ilk yıllarda "tedavi amaçlı büyü" işlevi dolayısıyla büyü ile tedavi

eden hekimler olarak betimlenmesi beklenirken aksine ilaçla tedavi eden bir tıp hekimi olarak betimlendiği görülmektedir: “kamuğ igke ot ol emi belgüüg / ol ig emlegüçi kamu belgüüg” (KB 3873). Büyü ile tedaviyi uygulayan kimseler için *kam* demekten kaçınılması, yöntemin dinsel etkiden ayrıştırılarak eski inancın bir kalıntısından ziyade bir alışkanlık olarak uygulanabilir olmasının yolunu açmaktadır. Bu durumda kam otaçının karşısında muskayla değil de ilaçla tedavi eden bir hekim konumundadır. İlaçla tedavi eden hekim olarak *kam* sözcüğünün kullanıldığı bir diğer beyitse şöyledir: "seningde turur kör bularning emi / otagiñ dârû birle bolgıl kamı" (KB 5244). Metinde otaçı ile kamın tedavi yöntemlerindeki farklılığa işaret edilen şu beyit de yer almaktadır: "kereke tut otaçı kereke erse kam / ölüglüke hergiz asıg kılmaz em" (KB 1065).

DLT'de kamlar kâhin, büyücü ve falcı olarak tanımlanır. Em (ilaç) ile tedavi edenlere *emçi*; ot ile tedavi eden hekimler için de *otaçı* dendiği bilgisi de birbirine paralel olarak kaydedilmiştir (DLT I: 35, 38). DLT metninde *emçi* ve *otaçı* ilaçla tedavi eden hekim olarak tanımlanır: "emçi angar ot otadı: hekim ona ilaç yaptı" (DLT III: 252); "otaçı közüğ enüçledi: otaçı göze inen perdeye ilaç koydu" (DLT I: 299). Kamlara hekimlik işleviyle yer verilmeyen metinde hekim ve büyü ile tedavi bakımından da *otaçı* (DLT I: 35) ve *emçi* (DLT I: 38) sözcükleri için bir ayrıma gidilmemiştir²⁰. *ota-* fiili DLT'ye göre Oğuz lehçesine aittir (DLT I: 252). *Mukaddimetü'l Edeb'*de bu fiilden türetilen *otalağuçi* ve *otala-* fiilleri de görülmektedir (ME 215/3; 218/7). *Kitabü'l İdrak li-lisâni'l Etrâk'ta otaçı* ve *otçı* sözcükleri aynı anlamdadır ve her ikisi de "tabip, doktor" anlamındadır (Kİ 15). *Kıyasü'l-Enbiyâ*, *Hüsrev ü Şirîn* gibi metinlerde *otaçı* (KE 170v/11; HŞ 2494), *otaçılık* (KE 170v/10) hekimlik anlamıyla tanıklanmaktadır.

Kam sözcüğünün ilerleyen tarihlere ait metinlerde hekim işleviyle kullanıldığı da görülmektedir. Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinden Kİ'de sözcüğe doğrudan doğruya "hekim" anlamı verilir (Kİ 75). *Senglah* ve ŞS'de *kam* "hekim" anlamını taşımaktadır (S 67/276v). Bu metinlerde ve *Kitabü'l Bulgatü'l-Müştak'ta* (BM) *kamla-* "hekimlik etmek" fiiline de yer verilmektedir (Kİ 75; S 67; BM 58b/4). Harezmi Türkçesi dönemine ait olduğu düşünülen metinlerde *emçi* sözcüğünden *emçile-* fiili türetilmiş ve "tedavi etmek" karşılığında kullanılmıştır. ME metninde *emçilik* "hekimlik" anlamındadır (ME 182/2).

Kamların büyü işlevi yalnızca tedavi amaçlı hekimlikle kendisini göstermez. XIII. yüzyıla ait *Mücemül-Büldan'da* yada taşıyla yağmur yağdırma ve kamların saygınlığı ve büyücülüğünü anlatan uzun bir pasaja yer verilmiştir (Şeşen 2017: 136-137). Buna göre, bir savaş esnasında Türkler kamlarına kavuşur, düşman askerlerine kâhinlerinin geldiğini ve onlara büyü yapacağını söyler, ertesi sabah gökyüzü kararır, yağmur ve dolu bulutları gökyüzünü kaplar (2017: 137). Türklerin ya da taşıyla yağmur yağdırdıklarına dair buna benzer çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Bu kaynaklardan anlaşıldığına göre kam bir ayın sırasında bu taşla bir çeşit büyü yapmakta ve yağmur, dolu yağdırabilmektedir. Kaynaklar bu taşla yapılan büyüün düşman askerlerinin üzerine yönelerek de yapılabildiğini anlatmaktadır.

Radloff, bu inanışın Altay'daki bütün halklarda var olduğunu ve yada taşıyla gökyüzüne büyü ile müdahale etme gücünün de babadan oğula intikal ettiğini gözlemler (1994: 212). Potapov da Altaylarda yada taşına olan inancın yakın zamana kadar yaygın olduğunu, Altay ve Tuva kamlarının bu taş ve yardımcı ruhların yardımıyla kuraklıkta yağmur, dolu yağdırabildiklerini veya iyi havayı "yada sös" ile çağırdıklarını ifade eder (2012: 166).

Hikmet Tanyu, *yada* taşıyla yağmur yağdırmanın eski ve etkili bir gelenek olduğunu, bu geleneğin Müslüman Türkler arasında da yeni bir biçim alarak varlığını sürdürdüğünü söyler (Tanyu 2007: 70). Kâşgarlı Mahmud'un DLT'deki *yat* maddesindeki açıklamaları

da bu doğrultudadır. Kâşgarlı'nın İslamiyet'le bağdaştırarak ifade etme isteği söz varlığında kendisini belli etmektedir: "yat: Bir tür kamlıktır (kâhinliktir). Belli başlı taşlarla (yada taşı ile) yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır; rüzgâr estirilir. Bu, Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu suretle kar yağdırıldı ve Ulu Tanrının izniyle yangın söndürüldü" (DLT III: 3).

Canpolat, Müslüman Türkler arasında yada taşıyla yağmur yağdıran kamların dinsel kimliklerinden sıyrılmış olarak eylemlerini sürdürmelerine dikkatleri çeker (1975: 23). "Taşlarla yağmur ve rüzgâr getirmek için yapılan kamlık" (DLT III: 159) bir çeşit büyü olarak görülmektedir: "yatçı yatladı: şaman yada taşıyla efsun yaptı" (DLT III: 307-308). Kâşgarlı gözleriyle gördüğü bu olayın İslam'la bağdaşmadığını fark ettiği için "Ulu Tanrının izniyle" (DLT III: 307) yağmur, kar yağdırıldığını belirtme ihtiyacı duymuş olmalıdır.

Her türlü büyüünün, efsunun tutması anlamına gelen *tutuğ* (DLT I: 373) ifadesinden büyüünün yada taşıyla yağmur yağdırma veya hastalık sağaltma ile sınırlı olmadığı da görülmektedir.

3. Kehanet işlevi

Kehanet, İslamiyet'le birlikte velilikle ilişkilendirilerek yaşatılır. Gelecekte ve gaybdan haber vermek menâkıbnâmelerin en sık rastlanan motiflerinden biridir (Ocak 2018: 150). Ocak, bu motifin kaynağını hastaları iyileştirmek ile birlikte eski Türk inancına bağlar ve bu inancın İslami gelenekle, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde de desteklendiğini ifade eder (2018: 150-151). Arap coğrafyasında Türkleri anlatan eserlerde eski Türklerde kehanet işlevinin kamlarla ve ayinlerle olan ilgisine sıkça yer verilir. Bu kaynaklardan biri olan Gerdizî'nin *Zeynü'l Ahbar*'ına ait olduğu düşünülen bir parçada Türklerin senede bir gün düzenlenen ayinlerinde tanınmış bir sülaleden gelen kâhinin ilgili senede iyi ve kötü, olacıklardan haber verdiğinden söz edilir (Şeşen 2017: 93). Benzer biçimde XIII. yüzyıl metinlerinden Avfi'nin *Cevâmiu'l-hikâyât*'ında da senede bir gün düzenlenen ayinde kamin gelecek on yıl için kehanetlerde bulunduğu ve Kırgız halkının buna inandığından bahsedilir (Şeşen 2017: 94-95). Burdas adlı Hazarlara tabi bir kavimde de her mahallede, her türlü iş için kendisine başvuru ve hükmü her ne ise razı olunan bir pirin bulunduğu söylenir (2017: 97). Bütün bu ifadeler kam ile ilgili olarak değerlendirilmelidir (2017: 97).

Kam ancak ayın sırasında kehanette bulunabilir, ayın dışında normal bir insandan hiçbir farkı yoktur (Potapov 2012: 186-187, Katanov 1896'dan). Bu durumda kamları büyücülerden ve falcılardan ayıran şey yardımcı ruhların yardımıyla ayinler sırasında geleceği görebilme ve onu değiştirebilme yetenekleridir (2012: 187).

Ebû Zeyd el-Belhî *el-Bed' ve't-târîh* adlı eserinde, Türklerin kararlarının çoğunu kürek kemiği falına göre aldığından söz eder (Şeşen 2017: 190). Kamların kurban edilen hayvanın kürek kemiğini ateşe atarak fal bakması ayinlerin bir parçası olarak görülebilir. Kam kemikteki çatlaklardan kehanetlerde bulunur. İslam inancını benimseyen Türklerin ilk eserlerinde kürek kemiği karşılığında *yarın* sözcüğü kullanılır. DLT'deki *yarın* maddeinde kürek kemiğinden bakılan falın ülkede kararların alınmasına olan etkisinden söz eden bir atasözünün örneklenmesi bu geleneğin ve uygulamanın yaygınlığına işaret etmektedir: "'Yarın bulğansa el bulğanır = kürek kemiği karışırsa vilayet karışır'" (yazım düzeltildi, DLT III: 21).

Ayin esnasında kehanet eden kamlardan başka bu işlevi gerçekleştirme yeteneğine sahip başka kimselerin de olduğu gerek tarihi kaynaklardan gerekse Altay Şamanizmine ait derlemelerden anlaşılmaktadır. Bu sıradan büyücü ve falcılar kendi yöntemleri

üzerinde uzmanlaşmışlar ve onlar uzmanlaştıkları yöntemlere göre adlandırılırlar. Altaylarda koyunun yanık kürek kemiğinden fal bakanlara *yarınçı*; küçük yay ile fal bakanlara *töl-göçi*; el çizgileriyle fal bakanlara *kol körökçi* adı verilir (Potapov 2012: 283).

Kâhinlik kamın yalnızca bir işlevini karşılamakta olsa da Türkçe ilk Kur'an çevirilerinde *kam* sözcüğünün sıklıkla bu anlama işaret edecek biçimde kullanıldığı görülmektedir. Cahiliye devrinde Araplar arasında yayılan kâhinler dolayısıyla Kur'an'da yer alan "zan üzerine gaybdan haber veren" (Çanga 2016: 446) anlamındaki *kâhin* sözcüğü TİEM 73'te *kam* ile çevrilmiş ve bir yerde de *tüy takmış kişi* olarak Türkçeye çevrilmiştir.

Kehanet işlevinin ilk İslami metinlerde *ırk* veya *fal* ile karşılandığı görülmektedir: "ırk: falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gönlündekini bilmek" (DLT I: 42); "kam ırkladı" (DLT III: 443). Arapça *fal* sözcüğü, KB'de "uğur, baht" anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır: "kupa körklügü kör kılin özke fal / işin edgü bolğay kamuğ sözni üz" (KB 2468). Sözcük Harezm Türkçesi ile birlikte kehanette bulunma anlamında kullanılmaya başlanır: "fâl sıyardın andağ tediler" (KE 227v/13). Gelecekte haber veren kimse için *fâl açguç* ve *falçı* ifadeleri de yine bu dönem metinlerinde kullanımdadır (KE 50r/11-12; 227v/12).

Sonuç

Kamın üç temel işlevinden din adamlığı/dinsel ayin yönetme/göklere yolculuk işlevi, dervişler ve velilerle; büyü ve hekimlik işlevi, otaçılar, ocaklar, hocalar, üfürükçüler, kırık çıkıkçılarla; kehanet işlevi, veliler ve onların kerametleriyle sürdürülürken işlevlere ait söz varlığının kullanımında yaşanan çekinceler de tarihî Türk dili metinlerine yansımıştır. İlgili söz varlığının ilk İslami metinlerdeki tanıkları kamların işlevlerinin genel hatlarıyla nasıl algılanmaya başlandığına dair bilgiler içermektedir. Yeni dinin getirdiği inanç ve uygulamalarla çelişen yönleri İslami bir şekle bürünerek yaşatılan bu işlevlerin ayrışması, bu çalışmada tarihî Türk dili metinlerinin söz varlığından hareketle takip edilmiştir.

İslamiyet'in ilk metinlerinde kamların birinci işlevi olan din adamı anlamını karşılamak üzere; kam, yelwiçi, tüy takmış kişi ifadeleri kullanılmıştır. Kamın büyü, büyü ile tedavi işlevi; kam, otaçı, emçi, muazzin, cādû, afsûncı, bügüçi, bügüçi, arbaw, arbawçı sözcükleriyle karşılanmıştır. Büyü ile tedavinin uygulamada üç biçimde olduğu bilgisine de bu ilk dönem metinlerinde rastlamak mümkündür. Bunlar muska ile (bitig, bitigçi); üfürük ile (suwşa-, ışırık, kaç kaç); tütüsü ile tedavi biçimindedir. Dönem metinlerinde kamın kehanet işlevi; kam, tüy takmış kişi, fal açguç, falçı ve yarınçı sözcük ve sözcük gruplarıyla ifade edilmiştir.

Henüz ilk İslami metinlerde bu işlevlerin İslamiyet'ten uzak oluşları nedeniyle ayırıştırılmaya başlandığı görülür. Dine aykırı bulunsa da halk arasında yaygın olarak süren ve bir alışkanlık hâline dönüşen uygulamaları ifade etmek, dönemin müellifleri için de büyük bir dikkat ve incelikli bir yaklaşımı gerektirmiştir. İslami dönem metinlerinde ilk önce kamların dinsel ayin yönetme işlevi ayrılmıştır. Dönem metinleri İslami metinler olduğundan sözcüğün "din adamı" anlamı ancak "eski Türk inancının din adamı"nı ifade etmek için kullanılmıştır. Bunun da tek örneği DLT metninde kâhinlik vurgusuyla sunulacak dinsel işlevinden çıkarılmak istenmiştir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %60, İkinci Yazar %40.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KISALTMALAR

Ar. = Arapça

bk. = bakınız

- BM = Kitâbü Bulgatü'l-muštâk fi lügâti't-Türk ve'l-Kıfçâk (Al-Türk 2012)
 CTD = Compendium of the Turkic Dialects (Dankoff vd. 1982)
 DI = Dişastvustik (Yakup 2006)
 DLT = Divanü Lûgat-it Türk (Atalay 2013)
 EUTS = Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (Caferoğlu 2011)
 HKT = Hekimoğlu Kur'an Çevirisi (Sağol 1993)
 HŞ = Hüsrev ü Şîrin (Demirci vd. 2014)
 KB = Kutadgu Bilig (Arat 2007)
 KE = Kısasü'l Enbiyâ (Ata 1997)
 KEF = Kitâbü'l-Ef'âl (Eminoğlu 2011)
 KÎ = Kitâbü'l İdrâk li-lisâni'l Etrâk (Caferoğlu 1931)
 KİP = Kuanşî İm Pusar (Tekin 1945)
 ME = Mukaddimetü'l-Edeb (Yüce 2014)
 Meşhed = Meşhed Kur'an Çevirisi (Şimşek 2019)
 S = Senglah (Clauson 1960)
 ŞS = Şeyh Süleyman Efendi Lügati (Durgut 2002)
 TDK = Türk Dil Kurumu
 TIEM 73 = Türk İslam Eserleri Müzesi 73 Numaralı Kur'an Çevirisi (Ünlü 2018)
 TTK = Türk Tarih Kurumu

NOTLAR

1. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Yeşildal 2018: 48-59.
2. İslamiyet'le birlikte bu işlevin tayy-ı mekân, tayy-ı zaman hadiselerinde, masalarda cadının küpe ya da süpürgeye binip uçmasında ve Dede Korkut'la ilgili olarak anlatılan Kazak efsanesinde görülen seccadesinin suda batmaması ile yapılan yolculuklarla ilgisi kurulabilir. Dede Korkut'un son kam ve ilk evliya kabul edilmesi de bu geçişin göstergelerindedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Alptekin 2012: 27-32.
3. Bazı hastalık yapan ruhların yel biçimine dönüşerek çarptığı inancı bununla ilgilidir.
4. Yel sözcüğü "rüzgâr" temel anlamının yanısıra "kötücül güçler" anlamına da gelir ve bu en eski Türkçe metinlerden itibaren tanıklanmaktadır (Clauson 1972: 916). Yel bir hastalık nedeni olarak görülmüştür. Türklerin halk hekimliğinde yele dayandırılan hastalıklara karşı çok çeşitli önlemler ve tedavi yöntemleri geliştirdiği bilinmektedir. Bunlar için bk. Davulcu 2021.
5. <<yel+çi.
6. TIEM 73 387r/4=052/029; HKT 501b/5=52/29; Meşhed 293 160a/4=52/29.
7. "ap yme tüy takmış kişi az turur ol pend tutar siler" (TIEM 73 421v/4=069/042).
8. Kartal ile kam arasında özel bir ilişki bulunmaktadır. Kartal ilk kamin atası sayılır ve kamin sırra erişinde oldukça özel bir rolü bulunur (Eliade 1999: 188). Yakutlarda kartal ile kamların arasındaki ilgi için bk. Seroşevsky 2007: 212.
9. Ayrıntılı bilgi için bk. Alekseyev 2013: 170-242.
10. Abdülkadir İnan, Kazak ve Kırgızların diğer Müslüman Türklere oranla eski Türk inancının izlerini en çok muhafaza eden Türklük olduklarını söyler. Kazak bakışlarında İslam etkisiyle görüntü olarak Altay kamlarından ayrıldığı yönleri bulunmaktadır. Çübbe giymeyen baksıların külahlarında puhu kuşunun tüyleri bulunur. Baksıların hastalara musallat olan kötü ruhları kovma ve fal açarak kehan-ette bulunma işlevleri devam etmekteyse de dinsel işlevleri kalmamıştır (İnan 1998: 474).
11. Eski Türk inancının din adamları olan kamların Anadolu'da İslam dininin etkisiyle varlığını Türk-men babaları olarak sürdürdüğünü söyleyen Fuad Köprülü'yu destekleyen bir örneği Ahmet Yaşar Ocak, Menâkıbü'l-Kudsiyye'den alıntıyla dikkatlere sunar (Ocak 2008: 143-144). İlgili beyitlerde İlyas Baba ve müritlerinin câdu oluşları, yani büyü ve sihirle düşmanlarını alt edebilecek kabiliyette oluşları ifade edilir. Büyü ve sihir İslamiyetle birlikte eski kamların yeni kimliklerinde sorunları çözmek için başvurdukları yöntemler arasında yer almaktadır (Ocak 2018: 144).
12. Sibiryâ kamlarının tıbbi uygulamaları arasında hastalığa sebep olan kötücül ruhu emme yöntemine gidilmesi ve yine bu kötücül ruhu ürkütme, korkutma amaçlı muskalar edinmek de sayılabilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Zelenin 2013.
13. Müslüman Kırgızlar, Kazaklar, Tatarlar, Özbekler ve Türkmenlerde hastalık sağaltmak için okunan sözlerin izlerine bugün de rastlanır (Duymaz 2002: 39). Eski insanların sözün gücüyle doğadan gelecek tehlikelerden korunma duygusunun yansımaları ve tekerlemelerin ilgisi için bk. Duymaz 2002.
14. İnan'ın sözünü ettiği perihon-perihanlar "peri çağuran" türkü söyleyerek tedavi eden kamlar olarak Orta Asya'da Budizm inancında ve sonrasında varlıklarını sürdürmüşlerdir (İnan 2017: 77).
15. Tarihi Kıpçak Türkçesi sözlüklerinden Kitâbü'l-Ef'âl'de bitik sözcüğü "muska" anlamıyla kayıtlıdır (KEF 32a/5). Bitik sözcüğünün muska yerine kullanılması bugün de söz konusudur. Azerbaycan Türkçesinde bitik "dua risalesi" anlamına gelir (Akdoğan 1999: 100).
16. Tütsü ve üfürükçülük hekimlik işlevinin yerine getirilmesini sağlamaktayken büyücülük için XI. yüzyıl Türk dünyasında farklı yöntemlerin de kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin seksek kuşunun kemikleri büyü ve tılsım yapmada kullanılmıştır: "Kekük: seksek kuşu. Kemiği büyü ve tılsım yap-makta kullanılır" (DLT II: 287).
17. Anadolu'daki Türkmen babalarının bu olumsuz bakıştan nasibini aldığı söylenebilir. Ocak, Koyun Baba'nın sihir ve büyü yapmakla itham olunmasına karşılık gösterdiği kerametlerle kendisini tu-tuklamaya gelenlere engel olmasını, sihirbaz olmadığna onları ikna etmesini buna örnek gösterir (2018: 147). Böylece "keramet sahibi olmak" Sünnî İslamın yasaklarına karşı büyü ve sihrin biçim değiştirmesi olarak düşünülebilir.
18. Bügi sözcüğünün kam için Buryat dilinde kullanılan bölge, bö sözcükleriyle olan ilgisi, tarihi Türk dilinde aynı kökenden geldiği düşünülen benzer terimlere ilişkin tanıklar ve köken bilgisi incelemesi için bk. And 2012: 38-41.
19. Metinde aynı anlamda böci, büyü, sihr, efsün, nîreg, perihân, başçı hâturn, 'ilm-i rakka, sâlsûs, câbulus, babalu, câdü, albastı sözcükleri de kayıtlıdır (ŞS 178).

20. DLT'de hekim karşılığında kullanılan bir diğer sözcükse atasagun'dur (DLT I: 86, 403). Atasagun sözcüğü ile dönemin diğer metinlerinde karşılaşılmadığı gibi DLT metninde de yalnızca tanım olarak yer almıştır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Yaşar. *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*. İstanbul: Beşir Yayınevi, 1999.
- Al-Turk, Gulhan. "Kitâbu bulğatu'l-muştağ fi luğati't-Türk we'l-Kıfçâk üzerine dil incelemesi". Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2012.
- Alekseyev, N. A. *Türk Dilli Sibiryâ Halklarının Şamanizmi*. (çev. Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları, 2013.
- Alptekin, Ali Berat. *Efsane ve Motifleri Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Anadol, Cemal. *Tarihten Günümüze Kadar Dünyada ve İslâmiyette Halk İnanışları: Büyü (Sihir-Tılsım)*. İstanbul: Devlet Yayın ve Dağıtım, ty.
- And, Metin. *Oyun ve Büyü: Türk Kültüründe Oyun Kavramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Anohin, Andrey Victoroviç. *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. (çev. Z. Karadavut ve J. Meyermanova). Konya: Kömen Yayınları, 2006.
- Arat, Reşit Rahmeti. *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: TDK, 2007.
- Arslan Erol, Hülya. *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*. Ankara: TDK, 2014.
- Ata, Aysu. *Kıtasü'l Enbiyâ I: Giriş-Metin-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK, 1997.
- Atalay, Besim. *Divanî Lûgat-it Türk* (Birleştirilmiş Birinci Baskı I-III). Ankara: TDK, 2013.
- Caferoğlu, Ahmet. *Kitâb al-Ildrâk li-lisân al-Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931.
- , —. *Eski Uyğur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK, 2011.
- Canpolat, Mustafa. "Divanî Luğati't-Türk'te Şamanizm İzleri". *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1974 (1975): 19–34.
- Clauson, Sir Gerard. *Sanglax: A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xân*. London, 1960.
- , —. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. London: Oxford University Press, 1972.
- Çanga, Mahmut. *Kur'an-ı Kerim Lüğati: İlavelerle Mu'cemü'l Müfehres*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Dankoff, Robert. ve Kelly, James. *Compendium of the Turkic Dialects*. Washington: Harvard Üniversitesi Basımevi, 1982.
- Davulcu, Mahmut. "Türk Halk Tıbbında 'Yel' Hastalığı ve Antalya Yöresinden Bir Sağlıkta Örneği: 'Yel Bileziği'". *Folklor Akademi Dergisi* 4 (1, 2021): 149-171.
- Demirci, Ümit Özgür ve Sibel Karşlı. *Kutb'un Husrav u Şîrîn'i Dizin*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2014.
- Doerfer, Gerhard. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen II*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1965.
- Durgut, Hüseyin. "Şeyh Süleymân Efendi-i Buhârî Lügat-i Çagaatay ve Türkî-i Osmânî (Cild-i Evvel) Adlı Eserin Transkripsiyonu". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi, 1995.
- Duymaz, Ali. *İrfanı Arzulayan Sözler: Tekerlemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Eliade, Mircea. *Şamanizm*. (çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- Eminoğlu, Emin. *Kitâbü'l-Ef'âl*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- Ercilasun, Ahmet B., Ziyat Akkoyunlu. *Kâşgarlı Mahmud Divânı Luğati't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Gürcan Yardımcı, Kevser. "Türk Töresinin Hazineleri Kutsal Şaman Elbiseleri İkonografisi". *International Journal of Cultural and Social Studies*. 2017 (3): 461-475.
- Hoppál, Mihály. *Şamanlar ve Semboller*. (çev. Fatih Sel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- İnan, Abdülkadir. *Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: TTK, 1998.
- , —. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: TTK, 2017.
- Koç, Kenan, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan. *Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK, 2019.
- Köprülü, M. Fuad. *Edebiyat Araştırmaları I*. İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- Perrin, Michel. *Şamanizm*. (çev. B. Arıbaş). İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Potapov, Lenoid Pavloviç. *Altay Şamanizmi*. (çev. Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları, 2012.
- Radloff, Wilhelm. *Sibiryâ'dan, III*. (çev. Ahmet Temir). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1994.
- Roux, J. P. *Eski Türk Mitolojisi*. (çev. M. Y. Sağlam). Ankara: Bilgesu Yayınları, 2017.
- Sağol, Gülden. *Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur'an Translations II: An Inter-Linear Translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Facsimile: Part I: Introduction and Text*. Harvard University, 1993.
- Seroşevsky, V. L. *Saka Yakutlar*. (çev. Arif Acaloğlu). İstanbul: Selenge Yayınları, 2007.
- Steingas, F. *Persian-English Dictionary*. Lebanon: Librairie du Liban Publishers, 1998.
- Şeşen, Ramazan. *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.
- Şimşek, Yaşar. *Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi I. Cilt*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.
- Tanyu, Hikmet. *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: Elips Kitap, 2007.
- Tekin, Sinasi. *Uygurca Metinler I: Kuşağı İm Pusar*. Ankara: TDK: 2019.T = Atalay, Besim. *Ettulfev-iz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*. İstanbul: TDK, 1945.
- Ünlü, Suat. *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Altı Kur'an Tercümesi: Transkribeli Kur'an Tercümesi TIEM-73 (Cilt: 1-4)*. Konya: Selçuklu Belediyesi, 2018.
- Yakup, Abdürrihid. *Dişastvustik: Eine altuigurische Bearbeitung einer Legende aus dem Catusparișat-sūtra*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006.
- Yeşildal, Ünsal Yılmaz. "Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri". *Millî Folklor* 119 (Güz 2018): 48-59.
- Yıldız, Hüseyin. "Eski Uygurca arviş Kelimesinin Etimolojisi Üzerine". *Türkiyat Mecmuası* 28 (2018, 2): 277-309.
- Yudahin, K. K. *Kırgız Türkçesi Sözlüğü*. (çev. Abdullah Taymas). Ankara: TDK, 2011.
- Yüce, Nuri. *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: TDK, 2014.
- Zelenin, D. K. "Sibiryâ Kamhık İdeolojisi". (çev. Atilla Bağcı). *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi* 2013 (2): 143-172.